

Možnost 99

© Sh 2007

Nic? Z ničeho nic?

Léto 2007

obsah (Sh a jd):	část 1 Nic - kde by se vzalo	3
	Závrať marnosti a prázdna	4
	Prázdno a radost	5
	O strachu tehdy a nyní	6
	Ladislav Klíma: Svět jako vědomí a nic	8
	Prázdno jako nic	10
	Jak vyhnat čerta prázdnoty ďáblem nicotnosti	12
	Pokušení	13
	Z ničeho nic	14
	část 2	
	Co očekáváš?	16
	Sbohem, 60. léta (Karel Vrána)	18
	Jeden velký podvod	27

Část 1

Nic? Kde by se vzalo?

Na počátku byla tma. Bral bych to vážně; a to, čemu říkáme prázdno, pak bych nazýval ve shodě s knihou Genesis „propastnou tůň“, nekonečnou hlubinou, bez naděje, bez hladiny. Evangelista Jan k tomu dodává, že na počátku bylo slovo, a to slovo bylo světlo života lidí a propastná tůň ho nepohltila.

Propastná tůň nás ale provází, někomu se otevírá víc, někdo ji jen tuší. Někdo ji ve vypjatém formálním myšlení nalézá jako „horror vacui“, někdo ji vzývá jako „Velké Nic“, jiným se postupně otevírá jako vybydlená beznaděj prázdnoty, do které směřuje život bez naděje na sebezpřekročení. V důvěře ve Slovo mohu zpochybnit prázdno, nevzývat ho, vidět horor jinde než v prázdnotě, ale jak o tom mluvit s druhými?

Propastná tůň je dobré téma.

Závrať marnosti a prázdna

je jednou z tváří ďábla, je to ta z jeho tváří, která je deficientní, je pouhým nedostatkem bytí. Závrať je zvláštní mezní pocit a zabýval se jím kde kdo, ale nechme stranou psychology a psychiatry. Analyzujme sami: závrať je pocit vyplývající z bytostného nezachycení, z volného pádu do prostoru, kterému nerozumíme. Není naším, zabydleným prostorem, ve kterém dovedeme stát vztyčení tváří v tvář nebezpečí, a nebo ve kterém můžeme před nebezpečím prchat, schovávat se. Závrať je přinášena tím, před čím se není kde schovat, tím, v čem se nelze zachytit a postavit, tím, co neklade odpor. Prázdno.

Nikoli prázdny prostor, do kterého v myšlených třech kolmých osách projektujeme prostorové předměty, nikoli vymezený objem bez obsahu. Prázdno jako zcela jinak v čase chápaná alternativa ke světu. Svět nemá důvod, je před prázdny nezabezpečen, kdykoli se v ně může zvrátit, zmizet. Nic ho (nad propastnou tůň) nedrží.

Jak jinak by ona známá otázka „proč je vůbec něco a ne nic“ mohla mít smysl? Prázdno je alternativa ke světu, hrůzná pro ty, kteří přestávají věřit světu jako universu, děsivě aktuální pro ty, kterým se svět stále více rozpadá na stavy vědomí, na informace, na něco odvozeného, druhotného. Tuhle starou řeckou otázku již dnešní intelektuálové pokládají jinak: je možné, že je něco „jisté“, že není vše jen klam individuálního obzoru uprostřed beznadějněho „nic“? Nabízí se jim pak otázka: neměli bychom se pomstít tomuto klamu, neměli bychom se pomstít onomu „nic“, které s námi hraje svoje hry?

V tomto smyslu je Nic jednou z tváří ďábla. Stejněho ďábla, který se dovede vetřít a nabízet, že není třeba závratě, protože člověk přeci stejně jako může chodit po hladině, může i létat prostorem bez zachycení, bez obzoru, jen silou své vůle a svého snu nebo své zloby.

Prázdnost a radost

Co nás drží v každodennosti, o co se opíráme ve světaběhu, který polyká sám sebe jako had svůj ocas, a naopak, co je to, co nás vytrhává z této každodennosti, co nás staví „mimo ni“, do nepochopitelného postoje bez místa a času: Kde to jsem, kdo jsem, co jsem, že stojím vůči světu, který je tak ohromný a přitom tak oddělený ode mne, neodpovídá mi jinak než ozvěnou mých vlastních slov? Kde to stojím?

A není to jen tak, že jsem v babylonském šílení zapomněl řeč světa a teď beznadějně krákorám do prázdna chvil, které by mohly být krásné, ale já nevím, co mi říkají, nevěřím, že by mi mohly říkat víc, než už mám ve svém podvědomí. Mluvím opravdu, uzavřená sfinga, jen sám v sobě a sám k sobě? Rodí se z této samoty to prázdno chvil, které jsou krásné, ale nesnesitelné v sentimentu a marnosti nezachycení, prázdno chvil, které demaskují jako falešně romantické a kýčovitě?

Kde se v každodennosti bere radost a proč nám někdy v naší samotě tolik chybí?

O strachu tehdy a nyní

Každá doba má své fatální obavy a strachy, vyvažované vírou a nadějí.

Na každém kroku dnes doráží zvuk – mluvené slovo, hudba – jako kulisa. Odclonění od okolního světa, vlastní prostor MPtrojek, I-podů, donedávna ještě walkmanů a CD přehrávačů. Sluchátka v uších, znějící reproduktory vždy a všude. Jako by dnešek měl strach z ticha – z toho ticha, ze kterého by mohl zaznít hlas, zpochybňující jistotu ohraničeného světa zřetelných souřadnic.

Z ticha na člověka promlouvá tajemství, prosakuje do života a znejistuje každý okamžik, vyvolává otázky, na které není jasných odpovědí. Vnitřní hlasy zpochybňují osy a úběžníky zvyků, zaběhlých schémat, orientaci. V tichu zaslýcháme ty druhé – tlukot jejich srdce, vrzání kloubů, výkřiky i povzdechy. To, co ohrožuje naši stabilitu a představu o sobě, o světě za zvukovou clonou.

Středověký člověk se ticha nebál, neodmítal ho, ani nepřehlušoval. Žil v tichu a s tichem, se svou vírou v řád Boží, se samozřejmostí, že Bůh k člověku promlouvá. Byl připraven uslyšet Boží hlas, dával Bohu možnost a příležitost nechat se oslovit. A čeho se obával? Prázdné plochy, toho nic, kterého se mohl dotknout. A tak pokrýval plochu obrazem nebo ornamentem, pomocí šablony zaplňoval nejen zdi svého domova, ale také stropy, skříňe...

Neznámo, prázdnota, amorfnní plocha, ze které nic nevystupuje. Zvláštní paradox – síla snášet ticho a bázeň nic nevidět.

20. století přineslo mezi válkami funkcionalismus, konstruktivismus. Rozešel se s ornamentem secese, přinesl prázdnné bílé plochy, pravý úhel, světlo, prostor – pro člověka, ne pro Boha. Prázdna ve světle se nebojíme.

Bojíme se toho, co přichází, nechceme nic slyšet, ucpáváme si uši. V tichu lze zaslechnout znějící čas – a toho se dnešní člověk bojí, nemá-li jistotu Věčnosti. Tam, kde se vytratila víra, tam nastoupil strach z ticha.

Ticho? Prázdno – meditace – skromnost, pokora, minimální nároky na tento svět.

Ladislav Klíma: Svět jako vědomí a nic

Číst Klímu vyžaduje dost velké sebezapření, protože celé dlouhé úseky jsou tak blbé, až to tluče dveřmi. Ale pak se tu a tam zableskne: bez ohledu na neudržitelné a pitvorné východisko autora je zde přeci jen nastaveno zrcadlo čas od času odrážející díky svému úhlu něco podstatného v sebeklamu „moderního světa“. Snad by bylo zajímavé probírat tyto odlesky a „vytěžit je“, neboť světu velmi chybí lehkost a pro Klímu je samozřejmá lehkost odsudku a paradoxní pojetí činnosti: nepíšeme však článek o Klímovi, ale o tématu „nic“ nebo spíše „NIC“, jak se Klíma sám s radostí vkládá do vět psaných velkými písmeny.

V tomto ohledu nás bude zajímat především samotný (filosofující) začátek knihy... Klíma vcelku správně a s lehkostí „rozloží“ základ moderní Evropy, ukáže, že z descartovského „cogito“ vůbec nic neplyne, natož nějaké bytí mne samého. Descartes nedokázal nic - ani pravdivost, ani věci, ani trvání čehokoli. Formuloval postuláty přírodovědeckého myšlení světa věcí, dal základ moderní době, která je stejně zblblá jako jakákoli jiná doba. Proč? Klíma píše: „světový smysl neexistuje ... svět neexistuje ... nic neexistuje“. Je to jen popřením pojmu existence? Jak tyto výroky „platí“ a kde? Ne - nebereme sebe ani Klímovy věty zbytečně vážně, to by odporovalo jeho knize, jen se snažíme z textu vytěžit co nejvíce. Jak se „NIC“ stává pozitivním, existentním, jak se stává vedle vědomí tím, k čemu lze

odkázat svět? Svět jako vědomí a nic. Tak zní přeci název knihy, nadpis, konstatace, která nás má po celou dobu knihou vést. Ale nevede.

Nezbývá nám než zkusit s Klímou hrát jeho „hru bez výhry“: redukovat svět na vlastní vědomí, vůli, popřít hodnoty jakéhokoli typu kromě moci a vůle k příjemnosti, kromě vnitřní jednoty vědomí. Výsledek? Bizarní dialektika, kde svět je kolotající příjemnost a nepříjemnost, kde kromě několika „duchů“ typu Napoleona je možné sledovat jen mrzákost, primitivnost, vůbec je zajímavé, jak širokou zde najdeme škálu slov s vyjádřením nízkosti a hnusu. Ano: jde o čtení pro otrlé povahy.

Klíma chce být pobuřujícím, okázale popírá jakékoli hodnoty, člověk je pro něj po výtce předmětem opovržení a kultura projevem otroctví. Není také žádného důvodu pro něco pozitivního, vysoké vzniká jen z vůle prosté ohledů. Pravdivosti je však přeci třeba, alespoň skryté do paradoxů, píše-li kdo knihu. Východiskem je Klímovi příjemnost myšlenky, její síly a moci. Tady je ono pozitivní klímovské východisko, ono přitakání hodnotě: aby bylo možné opovržení, je třeba alespoň jednoho bodu, ze kterého je opovržení možné, ze kterého je možné odsoudit člověka a svět, odkázat je do polohy „pouhého“ NIC. Kdyby byl svět pouhé nic „sám sebou“, nemusel by Klíma tolik nadávat, ponižovat, sekat okolo sebe, nemusel by se tolik zabývat nízkostí a nabubřelostí svých odpůrců. Napsal by knihu, která by měla jediný obsah: klidné a vyrovnané (pravdivé) ukázání NIC. Název by pak byl spíše: „nikoli svět, ale NIC“. Byla by to tak trochu buddhistická verze „moderního“ současného skeptického liberalismu. Tak daleko se ale Klíma na začátku 20. století nedostal.

V knize „Svět jako vědomí a nic“ zarputile soudí, odsuzuje, pře se o to, jaký je svět a člověk, uvádí na „pravou míru“. Není to hra pro hru, kdepak. Je to projev sporu o povahu světa, jasný argumentovaný postoj autora, který vykládá svět.

Jediné, co přitom Klíma ale vůbec neukázal, o čem se slovem nezmínil, je ono NIC. Všechna jeho slova o světě plní svět, ukazují jej jako „něco“, Klíma možná v mnohém demaskuje nízkost a přetvářku, ale rozhodně nedokazuje ani to, že svět je „bez hodnot“, bez pravdivosti, že hodnotově „není“. Pokud Klíma píše, že svět není než... (projev vůle), pak vůbec neříká nic o tom, co je ono nedosažitelné „NIC“, ve kterém by rád rámec světa uvedl.

Prázdnost jako nic

Konstruuji-li ve své mysli prostor ze tří na sebe kolmých os, abych přemýšlel v oboru čisté geometrie, může to být neškodná hra stejně jako duchaplná zábava. Redukuji-li svět na takovýto „prostor“ naplněný předměty, lezu do několika pastí najednou. Nechme nyní všechny ostatní stranou a sledujme jednu: past prázdnosti.

Pokud čte člověk popularizační literaturu o subatomárním světě, dozví se že s hmotou je to tristní: dá se sice mluvit o částech atomu jako „předmětech“, ale stejně tak, je možné tomu všemu rozumět jako manifestaci energie. Když alespoň nějak porozumíme binárnosti vlnově-korpuskulární teorie, vzpomeneme na školní model atomu vody s jistou nostalgií. Kdeže jsou ty dvě menší červené „koule“ vodíku nalepené jako mýdlové bubliny na jednu větší, bílou, kyslíkovou? Vždyť populizátoři vědy nikoho nenechají na pochybách: chcete-li myslet „hmotně“, pak velikost jádra a vzdálenost elektronu si v poměrech nezapadají s „hustotou“ naší sluneční soustavy. A je-li přítom elektron všude a nikde zároveň, tak by člověk nejraději požádal o vrácení školního. Když zkoumá hmotu, dochází prostě do slepé uličky: nikde nic, jen spousta „částic“, jedna nestabilnější než druhá, spíš jen zaklínadla, než něco, na co se dá sáhnout.

Kdeže jsou naše první naivní otázky např. jak je to s nekonečnou řadou nehmotných bodů, které tvoří přímku, a jak může být jeden nehmotný bod „vedle“ druhého tak, že mezi nimi už není (nic) jiného? A co je to potom ono „vedle“? Sestává se vše jen z prázdnosti zaplněného nekonečným počtem nehmotných bodů?

Je prostor „zaplněný“ věcmi a mezerami mezi nimi a je tedy i „mezera“ věc mezi jinými? Beznadějní fyzici, kterým se ztratila hmota jako představa „plnosti“, dnes už opět zlomili hůl nad „teorií všeho“ a tváří v tvář nesmyslnosti prázdnoty a zejména „nic“ začínají znova hledat vysmívaný a ze světa vyhnaný „éter“, pro který neplatí čas a žádné „teď a tady“, ale přeci jen je „materií svého druhu“. A ještě se dozvíme věci. Je přeci třeba vyložit, jak je možné, že se některé informace „sdílejí“ v rozporu s teorií o rychlosti světla „najednou“, snad proto, že jsou „nehmotné“ a neenergetické, že s klidem ponechávají stranou celé $E = mc^2$? A že se „přenášejí“ prázdňem, že žijí v mezerách mezi věcmi?

Můžeme myslet svět tří kolmých os a můžeme v něm myslet věci. Ale universum - svět s velkým S není světem tří kolmých os a věci nejsou předměty v trojrozměrné redukci. Svět je vnitřně provázán nedohledatelným množstvím spojení a vazeb, kterým se snažíme rozumět jednou tak, jindy jinak, ale jediné v něm nalézt nejde: alespoň jeden jediný exemplář toho, co by se dalo nazvat „nic“. Svět je otevřený a zároveň je tajemstvím a tajemstvím zůstane, v něm prázdno nalézt nemohu, protože prázdno by bylo světu nekompatibilní, definitivní. Leda že by bylo mimo svět, nemyslitelné nic jako odvrácená strana universa...

Jak vyhnat čerta prázdnoty ďáblem nicotnosti

Prostor nějak už vždycky je „plný“, a to plný „náзору“, ve kterém je mi přístupné to, co se jeví. Svět je prostupný pro myšlení, ale není prázdný, není třeba ho teprve zaplňovat. Proč? Prostor je prostorem našeho lidského světa, to nám nabídla pozdní fenomenologie a mnohým křesťanům to bylo blízké, protože si vzpomněli na světlo nad propastnou tůň. Prázdnno naopak je prázdnno tmy, nepřístupné myšlení a vhledu, jak jsme to alespoň četli v Heideggerovi a Patočkovi, není většího pozitivního moderního obrazu než „světlna bytí“ a v ní se má být může optimisticky jevit, že vše „zobrazuje“ a vysvětluje porozumění tomu, co je to fainomenon a k tomu platonský obraz jeskyně: spočíme v bezpečí hermeneutiky a vhledu do věcí, prostorových a světelných metafor, tam se můžeme cítit bez nebezpečí, horror vacui za námi nemůže.

Ale opravdu jsme prázdnno zahrnali takto snadno a dost daleko? Zbavili jsme se ho? Co prázdnno našeho života? Chceme-li se skutečně „obrnit“ před prázdnnotou ve světě, který se odmlčel a nedává žádné otázky ani odpovědi, hermeneutika nám dříve nebo později nebude stačit. Svět se přeci vůbec nemusí ukazovat jako smysluplný celek, ba naopak, rozpadá se a mizí, žádné předporozumění se dostavit nemusí a z vlastního života zbývá závrť. Nevíme, čeho se zachytit, nevíme, co máme dělat - a je přeci nutné rozlišit, které poznání je pravé a které ne, které jednání má smysl... nebudeme nakonec potřebovat skutečný hermetismus, jistotu nám v něm proti nicotnosti naší nejisté a bloudící „světliny“ přeci může poskytnout větší světlo, výběrové, zasvěcenecké, do sebe uzavřené poznání, pravé, výsadní... jistě se najde někdo ochotně „otevírající naše oči“.

A tak se přeci jen v beznadějném kruhu setkáváme s nicotností, když už ne s nicotou: s nicotností titánství a sebeklamu, s nicotností, ke které vede nedostatek pokory k tomu, co nás přesahuje.

Pokušení

Dalo by se to snadno odbýt: závrať je pocit, vyplývající z nedostatku opory: ve vztahu k něčemu, co nás proti naší vůli překračuje, přesahuje (taková může být třeba závrať ze zla) a nebo z hloubky pod námi. Fyzická hloubka nás z nějakého důvodu vtahuje stejně jako zlo, někoho víc, někoho méně, ale lze si na ni stejně jako na zlo zvyknout...

Ale kromě fyzické hloubky pod sebou, jak ji známe z hor a nebo spíše z architektury, existuje závrať z prázdna - člověku se může zatočit hlava a žaludek, i když sedí u stolu s hlavou v dlaních, aniž by pil, experimentoval se změněnými stavy vědomí nebo podlehl svodu centrifugy či podobné poutové atrakce: Snad přeci jen někde v sobě neseme prázdno, snad přeci jen neseme v sobě nějakou zásadní nedostatečnost v tom, jak se vztahujeme „ke světu“, i když jsme jeho součástí?

Neuved mě v pokušení a zbav mě, prosím, od zlého.

Z ničeho nic

Snad se v nás samých opravdu může „z ničeho nic“ otevřít propast nicoty?

Používáme, známe to. Některé věci se dějí tak, že je něco předchází, ale v řeči máme výraz i pro počátek bez důvodu i pro konec bez důvodu. Nic je zachytitelné v tom, že ukazuje vztah ke světu – u toho, co nebylo a je, a toho, co je a nebude. Z ničeho nic se něco stane a z ničeho nic něco, co se zdálo být trvalé – být přestane. Ale je to takové poziční, lokální nic, které bere svůj smysl z příběhu, z děje. Nikoli ze světa. Je to optimistické „z ničeho nic“. Je plné naděje a svobody.

Část 2.

Návraty

Co očekáváš od... návratu po dvanácti letech?

*(návrat k semináři v obraze radostných trosečníků, kteří přestali být trosečníky,
aniž opustili svůj ostrov)*

Vyšli jsme kdysi z obrazu trosečníka: někoho, kdo je sice „hotový“, je sám sebou, sebevědomým člověkem, ale je na pustém ostrově a vlny moře mu přinášejí jen torza věcí, zpravidla jen nepochopitelné a málo povědomé útržky smyslu. Tak se mladý člověk setkává s větami, slovy, s texty, které čte, s tvrzeními, která se snaží předstírat, že jsou „pravdami o světě“.

První nápad je postavit z těchto fragmentů vor a na něm se vydat na moře - jenže jak spojit ty nesourodé celky, jak spojit nespojitelné? Nejen že výsledek je jen málo celkem, má díry: obraz světa, který si skládáme z dílčích „světa pravd“ (z tvrzení, která bereme „vázně“), vykazuje vnitřní rozpory, neslouží nám dostatečně v situacích, kdy ho nejvíce potřebujeme. To zkusí snad každý.

Pak je značná část těch, kteří resignují a pochopí, že pro to, aby byli ve světě úspěšní, vůbec jednotný obraz světa nepotřebují. Nechají to koňovi. Není to jejich věc. Pokud mluví o světě, jen variují to, co říkají ostatní. Ty nechme dál na jejich ostrovech, kolem kterých znovu a znovu plují nabídky řeči, která umí vyslovit a pojmenovat.

Ještě jiní se pokusí systematizovat, vybudují si z náhodných kusů smyslu (vyvržených na pláž jejich vnímání) systém, který jednou provždy uzavřou v okamžiku, kdy se jim osvědčí.

Vedl jsem účastníky semináře k tomu, aby se pokoušeli o jiný krok: není třeba ideologie - tedy není třeba myslet na stavbu lodi, která má vnitřní jednotu úmyslu, je nabídkou pro cestující, aby nasedli a vezli se - naopak. Z našeho vlastního ostrova opravdu není kam odplout. Je třeba nalézat způsob, jak se vyznat v tom, co k nám připlouvá, naučit se takovému myšlení, které nám (ztraceným ve světě) umožní, abychom interpretovali, o co se vlastně v tom či onom případě jedná: jak k nám svět promlouvá v tom či onom fragmentu smyslu, v té či oné výpovědi, se kterou se setkáváme.

Jde o to naučit se myslet (a tedy také myslet svět) společně s druhými. Dokážu-li sdílet v myšlení, pojmenovávat, tehdy přestávám být trosečníkem, přestávám být sám, vytržen, přestávám být vězněm svého ostrova.

Jde o to ukázat, co je přítomné a odkryt, co si o odkrytí, vyslovení říká. Nenechat uplynout to, co se nabízí. Je třeba kultivovat. Nejsme trosečníci, ale kolonisté!

Jde o to naučit se vytěžit radost, zajímavost a krásu z toho, co je nám dostupné jako fragment, usuzovat na celistvost, nahlédnout tam, kde jsou souvislosti jen pootevřené... jde o to naučit se srovnávat, stavět vedle sebe dvě a nebo více věcí... a jde o to naučit se z věcí neposírat a nesklánět se před tím, co se snaží tvářit ve světě myšlení impozantně...

Byla to vcelku zajímavá doba v příjemné společnosti. Někdy nad tématem samým převládlo vymezování osobních rolí, ale jen okrajově.

Bylo nebylo, zformovala se skupina lidí, které bavilo „koukat světu pod sukně“ nebo v jiném vyjádření „pod prsty“. Možná, že k nim patřila i maminka Pepíčka Zimů. S většinou z nich se asi už nikdy nepotkám, ani myšlenkově. Vadí to?

Sbohem, šedesátá léta...

v mnoha ohledech se mi šedesátá léta jeví jako bod obratu, přelomu. Jde o dobu, která v očích mnohých „nesla plody“, umožnila vznik jakési „dlouhé expozice kultury“, ve které leccos vzniklo, a zdálo se, že natrvalo, ale ve které se také otevřel problém nostalgie po tom, co se ztrácí. Kdeže je zvláštní optimismus šedesátých let? V jednom z Možnostních rozhovorů před pár lety jsem na otázku po šedesátých letech dostal odpověď: „šedesátá léta - také jen energie z rozkladu, i když vábivá, tak bezelstně si nalhávající kreativitu...“

Aby to nebyl jen obecný sentimentální blábol, je nutné říci, že nepláču po „radiu laxmberk“ a prvním bigbítu, který jsme tehdy z tranzistoráku poslouchali někde na klandru za chatou. Pro většinu populace už je to dávná historie a jako takovou se ji snažím popsát a uchopit. Je nejvyšší čas postavit se na vlastní nohy, ukázat, co je z odstupu zřejmé.

Šedesátá léta vytvořila celou řadu krásných obrazů a někteří z nich žijí dodnes, jiní však s jejich pomocí docela obratně a šikovně manipulují s ostatními. Ve snaze o vlídnost a širokou náruč se raděj budu zabývat těmi, kdo „věří“ v obraz, který svým životem budovali. Nejde o to je urážet a brát jim nosné myšlenky jejich života. Ale na druhé straně je třeba vyslovit, pojmenovat, ukázat druhou stranu těžé věci.

(Karel Vrána, Křesťanství a kultura, Trinitas 2004)

Jedním z katolických autorů, kterých si vážím, je Karel Vrána a pro téma, na kterém chci dát sbohem šedesátým létům, jsem si vybral jeho útlou knížku „Křesťanství a kultura“. Je to jen pár desítek stran k tématu druhé kapitoly koncilní pastorální konstituce Gaudium et spes „Jak správně pomáhat rozvoji kultury“. Vtipně se tak vyhnu komentářům k vlastní koncilní konstituci a použiji Vránův text, který po letech rozvíjí tuto apologii:

Křesťanství nevzniklo jako výsledek lidské kulturní tvořivosti, není plodem lidského mozku nebo lidského srdce; křesťanství vzniklo ze svobodného a svrchovaného vstupu Boha do dějin člověka, do jeho zeměpisně označitelného prostoru a do jeho přesně historicky určitelného času. Křesťanství nevzniká ze světa, nýbrž vniká do světa a proniká do jeho zákonů a stavebností. Je prostě jiné. Kristovo království není z tohoto světa. Tuto nesvětost, neodvoditelnost křesťanství ze světa a nepřináležitelnost ke světu nazýváme zkratkovitě nadpřirozenem.

Kultura je svět. Rodí se ze světa, vyrůstá z něho a splývá zcela s jeho dějinami. Ke světu patří ovšem také příroda. Svět můžeme tedy chápat jako zapojení a propojení dvou oblastí, oblasti přírodní a kulturní. Příroda znamená úhrn všeho, co je bezprostředně dáno jak v samotném člověku, tak i kolem něho. K přírodě patří člověk jako druh, jako lidstvo i jako jedinec. Patří k ní země, řeky, moře, vzduch, minerály, rostlinstvo a zvířata. Kulturou ve všeobecném slova smyslu označujeme vše, co člověk z věcí přirozeně daných udělá. Člověk vytváří kulturu tím, že přetvořuje a dotvořuje přírodu, tím, že ji proniká svým poznáním, že zaujímá stanovisko k jejímu řádu, že ji hodnotí, že s ní zachází...

První část citovaného textu se čte dobře: rozumím myšlenkovému postupu autora a nemusím se vůči němu nijak vymezovat. Ale druhá část? Ponechám tentokrát stranou

použití slova „příroda“, to je v Možnosti již známé téma, nechám se unést tím nádherným svědectvím opravdovosti, s jakou byla v šedesátých letech kultura (a svět) chápána jako pozitivní, samo sebou daný proces, výsledek lidského jednání. Jenže tohle svědectví implikuje také něco dnes už trochu skřípajícího: že svět je kultura jaksi „sama sebou“ a že křesťanství stojí „mimo“. Jenže svět ponechán „sám sobě“ je spíš horor, násilí, hladomor a epidemie nemocí (viz příklady z Afriky). Neobejde se bez organizace a ta se nabízí ke zneužití moci... a plodí zlo, které se páše na bezmocných a nesmírnou chudobu na straně jedné, a nesmírné bohatství a zároveň ukrutnost na straně druhé. Kdo si to nechce přiznat, zakrývá si samu povahu světa a moci. Kultura se váže k životním hodnotám, to tu Vránovi chybí. Kultura je především kultura toho, jak jsme spolu. A právě proto není možné vykázat „jen tak“ ze světa a kultury křesťanství, protože bez křesťanství by toto „jak být“ spolu bylo značně deficientní. Dalo by se takto skončit. Ale unikla by jedna podstatná věc. Vrána ve svém textu zatajil jednu důležitou věc: „svět“, tak jak o něm mluví, není nic samozřejmého.

Aby bylo možno v té krásné vizi šedesátých let postavit křesťanství do polohy, že přichází z „mimo“ světa, je třeba už takový „svět mít“. Ale optimismus „kultury“ šedesátých let stojí na vodě. Svět máme jen tak, jak nám ho ukazují dějiny – a dějiny jsou kulturní vymoženosti... helénsko – křesťanské Evropy. Argumentace se uzavírá, je to kruh. Podle Vrány stojí křesťanství paradoxně „vedle“ křesťanstvím spoluvytvořené kultury. Neboť to byla helénsko-židovská kultura, v jejímž rámci se mohlo zformovat myšlení „dějin“, to ona vynalezla dějiny jako obor myšlení a tematizovala to, co nazýváme „kultura“. Nejprve bylo třeba provést základní destrukci „animity“, oddělení světa jako stvoření od toho, co nás přesahuje. Pro kulturu, jak jí vytvořila Evropa, je to podstatné, čím je svět proměňován, neseno aktivitami člověka, jeho činností. Aby bylo možné takto chápat dějiny, bylo nejprve nutné vést světem dělicí čáru a vykázat z něj vše co je spjato a propojeno s jinými určujícími rozvrhy: s takovými silami, které diktují běh věcí, s takovým chápáním duchovních skutečností, které nedávají místo svobodnému a odpovědnému jednání člověka.

Málokdo si to uvědomuje a málo si to opakujeme: svět jako racionální předmět, u kterého bez dalšího předpokládáme, že je „stejný“ pro všechny - to je samozřejmost pouze pro malý zlomek světové populace. Pro většinu lidí je svět „jejich svět“, celek propojený se vším, co se děje a co se jich týká, co je přesahuje, co se stalo a stane. Je to svět, ve kterém je třeba se stavět na správnou stranu, jednat v souladu se silami světa. Má svoje „blízko“ a „daleko“, není nijak „objektivní“, je spojený s jejich osudem. Svět většiny lidí nedělitelně obsahuje posvátné, sakrální a jeho dění provázáno modlitbami a kletbami, magickými praktikami, obřady všeho druhu, nic v něm nestojí „mimo“. Dobro a zlo v něm má místní povahu, a vítězové a mocní jsou ti, kterým je dáváno za pravdu.

Aby vůbec něco mohlo stát „mimo svět“, je třeba několika set let trápení izraelského národa, který na své kůži musí „odsakralizovat“ svoji praxi, je zapotřebí, aby proroci opakovaně připomínali profesionálům na sakralitu světa, že Bůh dává lidem svobodu a odpovědnost, že pracuje ve světě skrze jednání toho, kterého si vyvolí sám. Nikoli skrze mocné, nikoli skrze zasvěcence. Bylo třeba vše sakrální oddělit od praxe a zformovat do Zákona, aby mohlo později dojít až k překonání Zákona v Kristu a jeho oběti a chápání každého člověka jako Božího dítěte - tedy svobodné lidské bytosti, ke zformování Církve a v jejím rámci k pavlovskému výslovnému odmítnutí a překročení zákona v této zcela nové univerzální rovině.

Patří tohle do dějin kultury? Domnívám se, že ano. Jak je vůbec možné držet tezi, že křesťanství „nepatří“ do kultury? Je možné říci, že křesťanství nepochází ze světa, ale to je dost značný rozdíl. Co to vlastně Vrána svým tvrzením dělá a proč? Interpretuje a obhajuje skutečnost, že katoličtí intelektuálové v 60. letech „vyklidili“ kulturu a nabídli liberálnímu evropskému světu status quo, ve kterém se nebude třeba handrkovat o to, jestli v nemocnicích a ve školách mají být kříže. Jenže kultura je vždy o hodnotách a jednání a křesťanství nemůže tak docela vyklidit prostor kultury, už kvůli rodině a jejímu pojetí. Kultura je řešení otázky jak žít, co je správné a co je hezké, co je hodnotné - a o tom se vede

společenská debata, formují se společenské a zájmové skupiny atd: tak je to míněno? Ani v tomhle vlídném evropském pojetí kultury křesťanství tento prostor opustit nemůže a nesmí, zjednodušení, které Vrána (za všechny kolegy) nabízí, nesmíme přijmout.

Tohle, myslím, Vrána na stará kolena neměl zapotřebí. Nemá přeci smysl znovu a znovu zahalovat do mlhy skutečný význam kroku, který v šedesátých letech katoličtí intelektuálové provedli. Chápu, čím byli vedeni a nic jim nevyčítám. Zdá se mi ale fascinující, že tak zjevné zjednodušení (a v jistém smyslu omyl) je možné „držet“ a vysvětlovat dodnes, že ho znovu a znovu podpírá celá jedna generace katolických intelektuálů. Taková tragedie, nepřiznat si omyl, nepřiznat si to, co je z odstupu zjevné! Vždycky jsem se tomu divil, když jsem četl Teologické texty, už od dob samizdatu. Šedesátá léta byla nesena zvláštním duchem a není těžké pochopit, že si katolická intelektuální „elita“ nechala vnutit jako základní platformu takovou představu, ve které je (sekularizovaný) svět něco samozřejmého a kultura je „bezpohlavní“ a bezhodnotová. Ale fascinující je, jak to může někdo brát vážně dodnes. Svět? Křesťanství je ze světa, protože se formuje ve světě, sice skrze Církev a s „patronací Ducha svatého“, ale prakticky skrze jednotlivé osoby a jejich jednání. A ve světě je kladena otázka po tom, jaké jednání je správné a co je pravda. Šedesátá léta tyto otázky odsunula, částečně proto, že byly nepohodlné, a částečně proto, že převládala „obecná dobrá vůle“. K čemu? Snad žít spolu v míru, dobří se zlými, vlk s beránkem? Podle mne to je rajska vize, která nepatří do tohoto světa, a je odpovědností intelektuála to nahlas říci.

Katolická intelektuální elita v šedesátých letech v jistém smyslu selhala - zejména v tom, že si nechala vnutit nebo dobrovolně za svůj přijala takový obraz světa, který jí byl pohodlný, obraz optimistického světa sociální vědy, letů do kosmu a skvělých zítřků. To není problém, protože jsme lidé slabí a selhávající. Problém je, že mnozí tento obraz kultury jako rajske idyly (a kamarádství všech se všemi) dodnes živí. Proč, ptám se, proč není už dávno „restituován“ sebevědomější obraz o vlastním postavení křesťanství ve světě? Kdo má zájem

nadále rozmlžovat kontury? Je třeba vědět jednu zásadní věc: problém zla není v tom, že by si s dobrem nerozumělo, neodstraní se dialogem. A kultura je věcí sporu, jde v ní o výklad smyslu jednání a lidského života a v tom nejde dojít k obecné shodě.

Je třeba se z vlivu tohoto naivního obrazu vymanit, a nebude to snad tak těžké. Ono už stejně na modelu neutrální kultury nepůjde pohodlně stavět, i když připadá našim současníkům samozřejmý: O to méně bude samozřejmý těm, kdo přijdou po nás, kdo... nejen dají sbohem šedesátým letům, ale nebudou se o něco takového jako „svět“ vůbec zajímat. V jednu chvíli se řeči o světové kultuře a dialogu stanou nezajímavou a vlastně nevnímanou kulisou, o to víc, jak se ozdobí všelijakými ornamenty, konferencemi a mezináboženskými setkáními. Nikoho kromě účastníků těchto konferencí to nebude zajímat, protože život je o něčem jiném.

Dnes už přeci pro většinu lidí není „svět“ nijak důležitý předmět a není důležité vůbec vyvíjet nějaké úsilí k tomu, aby bylo možné ho „udržet pohromadě“, aby všechno mělo nějaký „smysl“. Žijeme ve fragmentech smyslu, a docela pohodlně, v pohodlnosti jsme šedesátá léta neopustili. Vždyť už to známe - svět? Celý ten obraz je klipem, začne to trochou spikleneckých teorií, všudypřítomnou korupcí a lží, manipulacemi ve filmech, stírajícími rozdíly mezi skutečností a fikcí, potkáme pár projevů věcí mezi nebem a zemí, asijské praktiky a alternativní medicínu, a to celé je provázáno postupně stále se zmenšujícím sebevědomím a zbavováním se odpovědností za své jednání... Všichni jsme přeci tak trochu produkty svého sociálního prostředí... Stačí málo a svět jako UNIVERSUM se nám ztratí z dohledu, nedosáhneme na něj svým myšlením.

Do tohoto beztvareho prostoru „zvnějšku“ vstoupí křesťanství? Jak, když už nebude zřejmé, co je odpovědnost za jednání, za selhání, za osobní rozhodnutí, které je teď a tady a které není vratné? Jak, když se postupně stírá a rozpouští identita osoby?

Křesťanství je součástí světa a je součástí kultury, nemůže to být jinak, neboť křesťané už dva tisíce let jednají, rozhodují se a často tak, že je to pro svět těžko pochopitelné. Navzdory tvrzení intelektuálů nikdy kulturu neopustili, nikdy nestáli zcela mimo ni. Život nezačíná v roce 1960 a zaplať Bůh neskončí, ani když se s všeobjímajícími ideami šedesátých let rozloučíme, resp, když se rozpadnou, stanou úsměvnou historickou kuriozitou. Podstatné je, jestli si uvědomujeme svoji odpovědnost za jednání, jestli si uvědomujeme, co vše je tu v sázce. Vidíme destrukci kultury a nechceme skončit v neurčitém pulsujícím chaosu: pak musíme znova nalézt věci, přes které se nepřehrne civilizační vlna (lépe řečeno, přes které nejede vlak). Podstatné je znovu promyslet, co vlastně znamenalo křesťanství jako pohoršení světa a jak mohlo svět nově ukázat jako universum. Proč naši otcové v šedesátých letech slavnostně dosvědčili, že universum nepotřebují, jak se stalo, že si nechali nakukat idealizovaný svět liberálů ve kterém se všichni budou mít rádi a který je nesen nějakou vlastní „pozitivitou“.

Určitě to všechno mělo hluboký smysl, minimálně to pro nás může být dobré „kino“, vidět to všechno zblízka...

Ale nebavme se na úkor druhých a zkusme ukázat křesťanství a kulturu jinak:

Evropa jako kulturní prostor byla nesena formujícím se křesťanstvím jako základním kulturnětvorným prvkem, Evropa v historickém primátu zrodila na počátku středověku oddělení moci duchovní a světské, ale to byl jen důsledek jistého výjimečného způsobu promýšlení světa: Existuje oblast, ve které je třeba respektovat duchovní moc, a je oblast světské vlády a správy. To je celkem jasné schéma a otevírá svět pro kritické přemýšlení. Ale nezjednodušujme. Zároveň, ve stejnou dobu (nikoli po sobě, navlečené jako vývojové korálky), se v renesančním prostředí rodí zcela jiné otázky týkající se elit oddělených od kultu a jejich odpovědnosti a moci, otázky zasvěcenectví a esoterismů různého druhu. Evropa je od počátku amalgámem. Mísí se v ní řešení otázek svým způsobem

předkřesťanských (týkající se světa před jeho „odkouzlením“ nebo mimo něj), otázek teologických i otázek prakticky světských. Odpovědi na otázku „jaké jednání je správné“ mohou být různé, podle toho, který Evropan odpovídá a jak rozumí tázajícímu. To je podstatné: Evropa dokázala ustavit svět, který ač nepřehledný, přeci umožňoval základní orientaci: bylo jasné, s čím jít za farářem, s čím do kláštera, s čím za vrchností a co si nechat pro sebe a své přátele. Později to protestanté ještě doplnili tím, že zvýraznili roli „obce“ a zvoleného pastora. Proč jsme tento základ ztratili?

Nejprve ho rozměnilo a rozmlžilo osvícenství a model karteziánské přírodovědy. Už nevíme co a proč, ale žijeme dál (a zdánlivě samozřejmě) v celkem důvěrném veřejném prostoru, ve kterém se dá mluvit s druhými. Tomuhle zcela samozřejmě rozumíme jako kultuře, ale je to kultura v úzkém slova smyslu, naše kultura. Jedním z největších podvodů ze strany těch, kteří to věděli, a jedním z největších omylů těch, co naletěli, je záměna, ve které se tímto optimistickým obsahem naplnilo obecně používané slovo kultura. Kultura je tak zároveň naše, velmi nesamozřejmá kultura (nesená individuální otevřeností vůči světu a s tím spojenou odpovědností) a zároveň velmi obecné označení způsobu života a jeho náležitostí, forem atd. „Naše“ porozumění kultuře v úzkém slova smyslu bylo vzato jako samozřejmý základ, na kterém se zkoumají různé kultury. Vydáváme se tak všanc, namísto toho, abychom si uvědomovali ohrožení naší kultury, vyplývající z postupného rozpadu původních institucí, které ji spolukonstituovaly, namísto toho, abychom si uvědomovali vlastní odpovědnost tuto kulturu v úzkém slova smyslu žít a naplňovat.

Jde o vražednou záměnu: je-li kultura platformou pro setkávání, jako je to v Evropě (setkávání lidí, setkávání hodnotově vázaném ke křesťanském rámci), a nebo má-li být platformou pro setkávání kultur. To už vyžaduje od jedněch docela dost drzou dialektiku a od těch druhých... dostatek tuposti a odevzdanosti. Abychom takovou platformu mohli poskytnout, musíme prý na svou vlastní kulturu a její hodnoty zapomenout. Tomuto masochismu jsem se divil ještě dřív, než jsem to dokázal rozumově uchopit.

Co dál? Můžeme se dál trochu hořce bavit tím, jak se aseptičtí intelektuálové dál utvrzují ve svém sebeklamu, že kultura je samozřejmostí, lamentovat, že Evropa pracuje na svém sebezničení. Domnívám se že to nemá smysl a hlavně, že je to jinak: podstatné je, jak se k této věci postavíme. Zase jako vždy v kultuře záleží na postojích, jednání lidí. Nedá se předem odhadnout, jak se projeví napětí vytvářené rozporem mezi reálným světem a způsobem, jakým o světě myslíme. Žádná prognostická trajektorie nemůže postihnout a spoutat budoucnost, připravit nás na rozřešení situací, do kterých budeme postaveni. Vstoupili jsme do doby nečekaných diskontinuit a v důvěře a optimismu můžeme očekávat, že půjde o očistné procesy, a třeba i katarze, přispívat k tomu, aby to tak bylo. Nebo můžeme „věštit“ destrukce a katastrofy.

Naše kultura je věcí otevřenou, díky křesťanství a díky tomu, že bereme vážně jeho hodnotové role. Konec naivních představ, že vše je jasné a budeme-li korektní, nedostaneme se do problémů. Je osvobodivé, že můžeme prožívat nejistotu, neboť ne vždy víme, jak správně jednat a které naše jednání je selháním. To je základní plus! Kultura v úzkém slova smyslu je oblast jednání, ve kterém nemáme vodítka, ve kterém se můžeme spoléhat jen na sebe navzájem. Na to, co myslíme, co sami formulujeme, pojmenováváme. Jedním z podstatných atributů „naší“ kultury je vědomé rozhodování mezi nevratnými kroky, víme, že jsme spolunositeli odpovědnosti za společný život. Křesťanství a kultura? Křesťanství dává kultuře v úzkém smyslu formativní rámec, může ukazovat, jakou úlohu má duchovní zakotvenost při kulturním hledání. Jak píše Vrána, přichází tak trochu „zvenčí“, ale zároveň už vždy součástí kultury je.

Jeden velký podvod

(Sekularizace českých zemí v letech 1848 - 1914, sborník, CDK 2007)

Sekularizace byla chápána jako proces, kdy se „času“ dává to, co jeho jest. Tedy kdy se boří to, co bylo vystaveno, uvolňuje to, co bylo spoutáno, zapomíná to, co bylo pamatováno.

Sekularizace?

Prvně jsem šel do latinského slovníku, protože klasického vzdělání nemaje vím jen, že sekula sekulorum je na věky věků. A slovník mám dostatečně starý, a tak jsem se dozvěděl, že jeden věk čítá 33 a 1/3 roku, odvozeně od toho se pak užívá „od pokolení do pokolení“, věk a také: duch času. To je dobrá stopa.

Protože z kontextu je jasné, že sekularizace je chápána jako proces, orientovaný a dějinně nezvratný proces „odkřesťanství“. Je dobré mluvit o sekularizaci, protože jednak to může umožnit zbavit se některých nesmyslných stereotypů (které nám tloukli do hlavy odedávna zejména v hodinách dějepisu) a jednak nám to umožní nově položit otázku: co je to „duch doby“ a jaký je duch této doby? Jaké procesy se odehrávají a je možné se proti „duchu doby“ postavit?

Název sborníku je „Sekularizace českých zemí“, nikoli Sekularizace v českých zemích! Název je vlastně dokladem o skromnosti editora sborníku, který ví, že nemůže mluvit o „duchu doby“, ale jen o popsatelem jevu, že totiž v českých zemích proběhlo v jistém dějinném období oslabení společenského vlivu křesťanství hlouběji než jinde.

Jiří Hanuš, editor a autor předmluvy se totiž kupodivu sám přiznává k terminologickému fiasku: v Evropě už se dávno o sekularizaci nemluví, protože jaký je vlastně duch doby? U odkřesťanstění nelze zůstat, ono vlastně už dávno mělo proběhnout, a místo toho lze mluvit o několika vlnách re-katolizace, a jak je to s jinými náboženstvími, masivně importovanými do Evropy s imigranty z třetího světa? A jak je to se systémy, které jsou sice „jen“ ideologické, ale charakter jejich pravd o světě náboženský přístup nápadně připomíná? Editor ale nemůže zrušit obor, který vyučuje a ve kterém se habilituje, a tak v této otázce nepokračuje dost daleko, aby jasně formuloval: jaký je to duch doby, který jsme původně nazvali sekularizace v domnění, že hlavní dějinný spor je mezi křesťanstvím a liberalismem a že je to spor už předem rozhodnutý pro liberalismus? Dobrá, bavme se s ním a s ostatními autory sborníku o tom, jak je to s českými zeměmi, co to v Evropě a zejména u nás vlastně proběhlo a jak to bylo samozřejmé a nezvratné v „duchu doby“.

Moc se toho nedozvíme. O sekularizaci se dobře píše tam, kde se dá ukázat, jak se faráři z nějaké vesnice pod Brnem po polovině 19. století postupně rozpadla farnost, když obyvatelstvo dané vesnice ve stále větší míře tvořili dělníci dojíždějící do brněnských fabrik. Nijak to nesnižují, je to seriózní vědecká práce, příspěvek „postavený“ na studiu dokumentů a se všemi náležitostmi a citacemi. Má jen jednu nevýhodu. O tom, co je to sekularizace, a proč to jednu dobu vypadalo, že duch doby je totéž co duch liberalismu, se v ní mnoho nedozvíme. Nedozvíme se zejména základní věc, proč tenhle „duch doby“ je tak kulturně a místně omezen. Proč je to právě takhle v okolí Brna a „trochu jinak“ už na Slovensku

nebo v Polsku, v Americe a vůbec to neplatí pro celý muslimský svět a většinu ostatního neevropského světa? Ale možná jsme očekávali příliš mnoho, a tak se spokojme s jiným výsledkem, důkazem. To nejzajímavější z celé práce je, že „seriozní“ badatel v archivech musí popravdě napsat, že argumenty liberálů rozkládající doposud existující řád byly z dnešního ohledu ve značné části účelovými a cílenými provokacemi a jejich smysl nebyl nijak kreativní, nic dobrého nepřinášel, spočíval právě a jen v destrukci existujícího řádu, už to samo o sobě bylo jeho exponentsy chápáno jako nezpochybnitelné plus.

Sekularizace byla chápána jako pozitivní proces, kdy se „času“ dává to, co jeho jest. Tedy kdy se boří to, co bylo vystaveno, uvolňuje to, co bylo spoutáno, zapomíná to, co bylo pamatováno.

Protože není nad štěstí divocha, onoho rousseauovského individualisty bez společenské přetvářky a svazujících forem? Protože každou strukturu nahradí neutrální medium moci, jímž jsou peníze - a skoro všechno půjde samo?

Sekularizace je proces vedený džiny destrukce, které novověcí gnostici vypustili z lahve uzavřené středověkem, jde o proces, ve kterém se (statické) instituce a vztahy nahrazují dynamikou závislostí a vlivů. Tohle se ale ve sborníku dočtete jen mezi řádky. To „nové“, co přinášeli antikatoličtí aktivisté, nebylo ani zdaleka jednoznačně pozitivní - šlo o „osvobození“ ze závislostí nebo o destrukci hodnot?

Sekularizace přeci nebere s sebou do propadliště dějin jen katolickou církev, ale všechny instituce, vlastně všechno pevné, všechno co „platí“, všechno, co přijde kterékoli dostatečně silné zvůli do cesty. A sekularizace nemá žádnou moc jen tam, kde jsou nosné momenty tohoto procesu pojmenovány a identifikovány jako zárodky společenské nemoci, kdy je takový „duch doby“ odmítnut. Stačí málo, stačí si společně říci „u nás se nebude bořit to, co naši předkové vystavěli, u nás se nebude zapomínat na to, co bylo po generace našich předků pamatováno... u nás nebudeme podléhat mámivé moci svého vlastního obrazu a převahy naší vlastní přítomnosti a schopnosti manipulovat...“ To se v českých zemích

příliš nevedlo, nebyla k tomu nijak silná vůle. Ale to také ze sborníku vyčte jen čtenář „meziřádků“, kdo si vyloží jednotlivé poznatky z publikovaných prací výzkumů v širším kontextu než autoři sami. Udělal jsem si pro sebe vlastní závěr: sekularizace nahrazovala existující pořádek zvláštní modlou, amalgámem závislosti a samoty.

Idolatrie je nemístné zbožštění nějakého idolu, modloslužba. Říkají nám dnešní reklamy, že není nad idolatrii sebe sama? Sekularizace, podle všech příspěvků, které jsem ve sborníku četl, byla v českých zemích chápána jako proces, který vykazuje katolíky z veřejného prostoru. Byl to podvod. Katolíci zůstávají, jen se rozpadá... vlastní veřejný prostor, protože už je jen málokdo, kdo by se vysiloval pro druhé a kdo by ho naplňoval. Ti, kteří po celá dvě století fandili antikatolickému rysu „ducha doby“ novověku, se konečně mohou dozvědět, že naletěli. Duch doby je, zbavené všech společenských opor, nechává na pospas samotě a reklamám na požitky, které si lze koupit.